

VIZI László Tamás

**főiskolai tanár, rektorhelyettes
Kodolányi János Egyetem, Orosháza**

**College Professor, General Vice Rector
Kodolányi János University, Orosháza, Hungary**

lvizi@kodolanyi.hu

**tudományos főigazgató-helyettes
Magyarságkutató Intézet, Budapest**

**Deputy Director General for Science
Institute of Hungarian Research, Budapest, Hungary**

vizi.laszlo.tamas@mki.gov.hu

**A „KEGYETLENÜL SZOMORÚ KÖTELESSÉG”
A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM BECIKKELYEZÉSE 3.
A RATIKÁCIÓS VITA A NEMZETGYŰLÉSBN
1920. NOVEMBER 13.**

**THE “CRUELLY SAD OBLIGATION”
THE CODIFICATION OF THE TRIANON TREATY 3.
THE RATIFICATION DEBATE IN THE NATIONAL ASSEMBLY
13. NOVEMBER 1920**

ABSTRACT

This study is a continuation of the previously published paper in the Central European Publications No. 35, and No. 43. The study is a continuation of the previously published paper in the Central European Publications No. 35, which presented the political controversies about the codifying of the Trianon Peace Treaty and that massive pressure exerted on Hungary by the great powers for the purpose of making it. The antecedents of the ratification process and the entry into force of the Peace Treaty were the result of more than one year's process. The first study describes the period from 4th June 1920, the signing of the peace treaty, till 26th October 1920, the referral of the peace treaty to the National Assembly. The second study detailed the content of the ratification bill and its justification. Described further developments regarding the ratification of the Trianon Peace Treaty, opinions of leading Hungarian politicians and the decisions of the National Assembly Committee, which determined Hungarian political life and influenced the daily life of the public until the commencement of the National Assembly ratification debate.

This study continues the previous one and presents the details of the ratification debate, on 13 November 1920. Details the pre-debate press news, the expectations of the public, statements by the chairmen of the National Assembly Committees. Then it describes and analyzes the detailed discussion, the arguments of the opposing politicians who did not support ratification. These speeches point to the fatal flaws of the peace treaty, the measures that have befallen the Hungarians for a century in its brutality.

Kulcsszavak: ratifikációs vita, nemzetgyűlési felszólalások, Trianon becikkelyezése, nemzetgyűlési bizottságok, elszakított területek, elszakított nemzetrészek, Trianon kritikája, jogszerűtlen ratifikáció

Keynotes: ratification debate, National Assembly calls, Trianon's coding, National Assembly Committees, isolated areas, separated parts of the nation, Trianon's critique, unlawful ratification

Bevezetés

Jelen tanulmány folytatása a Közép-Európai Közlemények, No. 35. és No. 43. számokban megjelent közleményeknek,¹ amelyek a trianoni békeszerződés becikkelyezése körüli nagyhatalmi nyomásgyakorlást és a ratifikáció körüli hazai politikai vitákat ismertették. Rámutatva egyúttal arra, hogy a békeszerződés az aláírási ceremóniával még nem vált hatályossá. Hátra volt még annak a becikkelyezése, ratifikálása és törvényerőre emelése. S miután a békeszerződés azon nemzetközi szerződések közé tartozott, amely csak a ratifikációval vált hatályossá – így annak végrehajtása is csak azt követően volt követelhető – a magyar fél mindent megtett annak érdekében, hogy a ratifikációra minél később kerüljön sor. Korlátozott revíziós céljait a magyar politikai vezetés ugyanis ezen időszak alatt szerette volna elérni. A győztes nagyhatalmak azonban a haladéktalan ratifikálást sürgették. A ratifikálási folyamat előzményei és a békeszerződés hatályba lépése ezzel együtt egy több mint egy éves folyamat eredménye volt. Az első közlemény az 1920. június 4-től, a békeszerződés aláírásától 1920. október 26-áig a békeszerződésnek a Nemzetgyűléshez történő beterjesztéséig tartó szakaszt ismertette. Ennek részeként részletesen kitért a ratifikációra, mint nemzetközi jogi normára, a magyar fél, valamint a kisantant államok becikkelyezéssel kapcsolatos álláspontjára és nem utolsósorban a győztes nagyhatalmak ratifikációval összefüggő törekvéseire. Elemezte a nagyhatalmak azon politikáját, amely végül rákényszerítette a magyar kormányt arra, hogy a trianoni békeszerződést ratifikálásra a Nemzetgyűlés elé terjessze.

A ratifikációval fogalakozó második közlemény részletesen ismertette a ratifikációs törvényjavaslat tartalmát, valamint annak indoklását. Elemzés tárgyává tette annak a levélnek a tartalmát, amelyben a magyar

fél tájékoztatta a nagykövetek tanácsát a törvényjavaslat beterjesztésről, illetve az arra adott francia miniszterelnöki választ, s mindazokat a trianoni békeszerződés ratifikációjával kapcsolatos további fejleményeket, vezető politikusi véleményeket és nemzetgyűlési bizottsági határozatokat, amelyek a Nemzetgyűlés ratifikációs vitájának megkezdéséig, 1920. november 13-ig tematizálták a magyar politikai életet és befolyásolták a közvélemény mindennapjait.

A most közlésre kerülő tanulmány szerves folytatása az előzőknek és az 1920. november 13-i ratifikációs vita részleteit mutatja be. Kitér a vita előtti sajtóhírekre, a közvélemény várakozásaira, a nemzetgyűlési bizottságok elnökeinek bejelentéseire. Ezt követően ismerteti és elemzi a részletes vitát, a ratifikációt ellenző felszólaló politikusok érveit. Ezeken a felszólalásokon keresztül rajzolódik ki a békeszerződés végzetes hibái, a magyarságot a maga brutalitásában immár egy évszázada sújtó intézkedések.

1. Előzetes sajtóhírek a ratifikációs törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájáról

A ratifikációs vita előtti utolsó zártkörű pártközi egyeztetést 1920. november 12-én este tartották a képviselők. Az este hat órakor kezdődött megbeszélésen többféle forgatókönyv lehetőségét mérlegelték. Alternatívaként vetődött fel, hogy az előterjesztéshez senki se szóljon hozzá, s a Nemzetgyűlés „néma dacossággal fogadja el” a törvényjavaslatot. Más vélemények szerint az lenne a kívánatos, ha a javaslatához csupán a pártok által kijelölt személyek, valamint az elszakított országrészek képviselői szólnának hozzá. Ezzel szemben a ratifikálás ellenzői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „szabad folyást kell engedni minden felszólalásnak, [annak érdekében, hogy] korlátozatlanul mindenki elmondhassa, ami a szívéen fekszik.”² Teleki Pál miniszterelnök azt az álláspontot osztotta, hogy a ratifikáció ügye olyan horderejű kérdés, aminek a vitája során a képviselők felszólalási és akciószabadságát korlátozni nem volna helyénvaló. A miniszterelnök erről így nyilatkozott az őt kérdező újságíróknak: „Én semmiféle irányban nem akarom befolyásolni a nemzetgyűlés tagjainak akaratát. Ha megegyezés jön létre, akkor minden párt szónoka hozzászól a javaslatához s ez esetben már szombaton elintézheti a Ház a békeszerződés becikkelyezését. Ha egyes képviselők is fel akarnának szólalni, ez esetben vasárnap folytatjuk a javaslat tárgyalását. Ilyen vasárnapi tárgyalásra már volt több precedens.”³

Mintegy másfél órás vitát követően a ratifikálást ellenző képviselők külön vonultak, hogy álláspontjukat egyeztessék. A házelnök szobájában

herceg Windisch-Graetz Lajos⁴ elnöklete mellett, tizenhét ratifikációt ellenző képviselő, többek között örgróf Pallavicini György,⁵ Dvorcsák Győző,⁶ Lingauer Albin,⁷ Milotay István,⁸ Friedrich István, Pröhle Vilmos,⁹ Weiss Konrád,¹⁰ Dinich Vidor,¹¹ Tasnádi-Kovács József¹² jelent meg. A szigorúan zárt ajtók mögött zajló tárgyalásokról kiszivárgó hírekből arra lehetett következtetni, hogy a ratifikálás nem fog simán menni, mert annak ellenzői nagy beszédekre készülnek, s névszerinti szavazást fognak kérni annak érdekében, hogy tudja meg az ország, kik szavazták meg a békeszerződést és kik voksoltak ellene. Ez utóbbi javaslatot azonban a ratifikáció elutasításában mérsékeltebb álláspontot valló képviselők javaslatára elutasították leginkább arra hivatkozva, hogy a békeszerződés dolgában nem megengedhető, hogy megbélyegezzenek egyes képviselőket, mert ezzel csak ellentéteket idéznének elő a képviselők között. Álláspontjuk szerint „nincs első osztályú és másodosztályú hazafi, a békeszerződés nem pártkérdés, hanem az egész nemzetgyűlés kérdése s ebben az ügyben nem szabad disszonanciát előidézni.”¹³

A heves vita végül kompromisszummal zárult, melyről Friedrich István tájékoztatta a miniszterelnököt. A ratifikációt ellenző képviselők annak érdekében, hogy „a szomorú gyászaktus a legrövidebb idő alatt” lezárulhasson, elfogadták azt a javaslatot, hogy csupán a pártok képviselői szólaljanak fel, de ők is csak röviden és ünnepélyesen tegyék ezt meg.¹⁴

Ezzel kialakulni látszott az 1920. november 13-i ülés várható forgatókönyve. Erről az aznap megjelenő napilapok tudósították olvasóikat. Azaz a békeszerződés előterjesztése után várhatóan számos rövid tiltakozás fog majd elhangzani, s tiltakozása jeleként a Nemzetgyűlés Huszár Károlynak, a törvényjavaslat előadójának a javaslatára elfogadja majd a gróf Apponyi Albert által szerkesztett deklarációt, amely a ratifikálás tudomásul vételét a kialakult kényszerhelyezettel magyarázza. A lapok biztos információkra hivatkozva azt is közölték, hogy a pártok és a nemzetiségek képviselőitében kik kérnek majd szót. Biztosan tudni vélték továbbá, hogy a vita végén gróf Teleki Pál miniszterelnök fogja kifejteni a törvényjavaslattal kapcsolatos kormányzati álláspontot. A törvényjavaslat további sorsával kapcsolatban a tudósítások tudni vélték, hogy rögtön a vitát követően nyomban szavazni fognak róla, melyen a nyugat-magyarországi képviselők, valamint a ratifikálást ellenző honatyák nem vesznek részt, miután a szavazás előtt kivonulnak az ülésteremből. Ennek – ti. a szavazásnak – némileg ellent mondott az a korábbi megállapodás, mely szerint a Nemzetgyűlés jelen lévő tagjai némán, szavazás nélkül veszik majd tudomásul az elfogadásra vonatkozó előterjesztést. A lapok a híradás végén név szerint közölték azoknak a képviselőknek a neveit – örgróf Pallavicini György, Windisch-Graetz Lajos herceg, Hu-

szár Elemér,¹⁵ Czettler Jenő,¹⁶ Balla Aladár¹⁷ és Reischl Richárd¹⁸ – akik a ratifikálással egyet nem értve, valamint a ratifikáció pártkérdéssé tétele elleni tiltakozásuk jeléül kiléptek a kormánypártból.¹⁹

2. A törvényjavaslat általános vitája

2.1. A földtörvény elfogadása megelőzi Trianon ratifikációját

A trianoni békeszerződés ratifikációs törvényjavaslatának általános vitáját 1920. november 13-án, szombat délelőtt tartották. A képviselők legnagyobb része fekete ruhában jelent meg, s szintén fekete ruhát viseltek karzatokon helyet foglalók, valamint az újságírók is. A hírlapi tudósítások kiemelték, hogy a folyosók csak lassan népesültek be. A nyugat-magyarországi képviselők érkeztek legkorábban, s még az utolsó pillanatban is tanácskoztak Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter vezetésével. Aztán hamarosan megérkezett Huszár Károly és Prohászka Ottokár püspök. Az ülésterem jobboldali folyosóján a kisgazdák gyülekeztek. A kormány tagjai közül Rubinek Gyula érkezett meg elsőnek. Külön csoportban tárgyaltak Friedrichék, külön Dvorcsák és Legeza Pál,²⁰ a tótok és rutének képviselői.

A 10 óra 40 perckor megnyíló 128. ülésnapon jelzés értékűen és egyben szimbolikus jelentőséggel bírva, a képviselők nem a békeszerződés ratifikációját helyezték az ülésnap napirendjének élére, hanem „a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről” szóló törvényjavaslat²¹ elfogadásáról határoztak. Ezzel mintegy jelezték, hogy a földbirtokreformot országépítés szempontjából előbbre sorolják a békeszerződés ratifikációjánál. Miután a törvényjavaslatot harmadszori olvasásban is elfogadta a Nemzetgyűlés, az elnöklő Rakovszky István élénk felkiáltások, éljenzések és tetszésnyilvánítás közepette a következő szavakkal méltatta a földbirtok reformjáról szóló törvényt: „Engedje meg a t. Nemzetgyűlés, hogy én is nagy örömmömmel adhassak kifejezést afelett, hogy ez a korszakalkotó reform törvényerőre fog emelkedni. Útjelző ez a mostani szomorú napokban, hogy akkor, amikor Magyarország régi, érintetlen területéből nagy területet elvesznek, mi abból a kevésből, ami megmarad, szívből adunk azoknak, akiknek semmijük nincs.”²²

Ezt követően néhány rövid elnöki bejelentés következett. Ezek egyikeként az elnök bemutatta a törvényhozásnak Szabolcs vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város közönségének feliratait, valamint a váci népgyűlés Hornyánszky Zoltán²³ nemzetgyűlési képviselő által ellenjegyzett és benyújtott kérelmét, amelyekben a nevezett testületek a békeszerződés ratifikálása ellen tiltakoztak. Az elnök arról tájékoztatta a

képviselőket, hogy miután a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés hamarosan tárgyalni fogja, ezért a feliratok és a kérvények a törvényjavaslattal együtt kerülnek majd napirendre.²⁴

2.2. Az ország tragédiája a Nemzetgyűlés előtt. A nemzetgyűlési bizottságok előadójának bejelentései

Rövid szünetet követően az elnöklő Rakovszky István, Huszár Károlynak, a Külügyi Bizottság előadójának adta meg a szót. A volt miniszterelnök előbb utalt arra a „kegyetlenül szomorú kötelesség”-re, amelyet a Külügyi Bizottság megbízásából kénytelen teljesíteni, s a trianoni békeszerződésről szóló törvényjavaslat becikkelyezését a Nemzetgyűlésnek ajánlani. Majd felolvasta azt a deklarációt, amelyben „A Nemzetgyűlés [...] az isteni igazság színe előtt s az emberiség lelkiismeretéhez fordulva kimondja, hogy ezt a békeokmányt valótlan adatokon alapulónak, igazságtalannak s az emberiség közös érdekeibe ütközőnek tartja, hogy az nem a tények és érdekek kétoldalú megvitatásának és ebből eredő megegyezésnek az eredménye, hanem egyoldalú idegen akaratnak reánk való erőszakolása; hogy a Nemzetgyűlés tehát csupán ennek az ellenállhatatlan kényszernek engedve járul [hozzá] annak ratifikálásához;”²⁵ A deklaráció a továbbiakban utalt arra, hogy miután a Nemzetgyűlésben az elcsatolt területek képviselői nincsenek jelen, a jelenlegi csonka törvényhozás miközben a trianoni békeszerződést törvénybe iktatja, e ténnyel „nem róhat kötelezettséget azokra a területekre, amelyek benne képviselve nincsenek [...]”²⁶ Végezetül pedig annak a reményének adott hangot, hogy a szenvedélyek lecsillapodását követően mód nyílik majd „a békekötés neve alatt elkövetett égbekiáltó igazságtalanságok” jóvátételére.²⁷ A deklaráció felolvasását követően az előadó ismételtén a külső kényszerhelyzetre utalt, s „az ország fontos, nagy életbevágó érdekében” kérte a Nemzetgyűlést, hogy a törvényjavaslat ratifikációjához járuljon hozzá.²⁸ Huszár Károly bejelentését a Magyar Hiszek egy elmondásával zárta, melyet a képviselők felállva, esküre emelt kézzel, az utolsó sort az előadóval együtt kiáltották: „Hiszek Magyarországot feltámadásában! Esküszünk!”²⁹

A Közjogi Bizottság részéről Balla Aladár előbb utalt arra, hogy az előadói megbízást a sorshúzás véletlenje miatt volt kénytelen vállalni, majd a kényszerűséget kiemelve, bizottsága nevében csatlakozott a Huszár Károly által elmondott indítványhoz. Egyúttal megjegyezte, hogy számára kétszeresen is nagy megpróbáltatás ez a bejelentés, hiszen következetes politikával és meggyőződéssel mindvégig ellenezte a háborút, melynek katasztrofális következményéhez most mégis hozzá kell járulnia.³⁰

A Közgazdasági Bizottság állásfoglalását Jármay József³¹ ismertette a Nemzetgyűlésben. Balla Aladárhoz hasonlóan ő is röviden szólt, s hivatkozott arra, hogy az előtte felszólalók minden fontos és lényeges momentumot kifejtettek. Kiemelve a kényszerűséget, a bizottság nevében Jármay is hozzájárult a béke ratifikációjához, melyre „hazánknak szomorú sorsa kényszerít [...]”³²

2.3. Az általános vita. Képviselői felszólalások a ratifikáció ellen

2.3.1. Friedrich István felszólalása

A ratifikációs törvényjavaslathoz először Friedrich István, korábbi miniszterelnök, a KNEP képviselője szólt hozzá. Friedrich beszéde elején azt feszegette, hogy vajon az antant miért sürgette ennyire, már-már türelmetlenül a békeszerződés ratifikációját, s mennyiben járult hozzá mindehhez a kormánynak a helyzetbe belenyugvó, s a békeszerződést ellenállás nélkül elfogadó magatartása. Egyben fenntartását fejezte ki azazal kapcsolatban, hogy az antant ténylegesen követelte-e a szerződés ratifikációját, s annak elmulasztása esetén csakugyan megfenyegette-e a kormányt.³³ A kialakult helyzetet egyértelműen a kabinet gyengeségének tulajdonította, s kétségbe vonta Teleki, Csáky és Apponyi ratifikáció mellett felsorakoztatott érveit. Hangsúlyozta, hogy nincs meggyőződve arról, „hogy ennek a békeratifikálásnak megtagadása csakugyan veszélyt jelentene-e,” mint ahogyan azt a bizottsági meghallgatások során, illetve egyéb más alkalmakkor a miniszterelnök, a külügyminiszter és a béke-delegáció vezetője nyilatkozta. Felrótta a kormánynak, de egyúttal az egész politikai elitnek az elmúlt egy esztendő tértelenségét, sikertelenségét, „minden komoly, minden konstruktív eltökéltség és célkitűzés” hiányát. Rámutatott, hogy a külpolitikai sikertelenségek legfőbb oka a belpolitikai konszolidáció hiánya, s ha ratifikálni kell valamit, az leginkább a belső jogrend kellene, hogy legyen.³⁴

Friedrich arra a kérdésre, hogy ezekben a „katasztrofális pillanatokban” „mit csináljon [...] a nemzet” egyértelmű és félreérthetetlen választ adott, s a keresztény nemzeti párt nevében a vesztes Németországhoz való politikai orientációt javasolta: „vonzódjunk [...] a felé a nemzet felé, amely hasonló keresztet cipel, mint mi, a germán nemzet felé.” Egyúttal felhívta a figyelmet, hogy a győztes hatalmaktól semmi engedmény sem várható. „Ne kacsintgassunk többé hóhérainkra, ne várjunk azoktól semmit sem, ne düljünk be semmiféle ámításoknak sem [...]”³⁵ – hangoztatta a szónok. Jegyezzük meg, hogy Friedrichnek ez a kijelentése félreérthetetlen utalás volt egyrészt a Millerand-féle kísérőlevélben kilátásba helyezett határmódosításokra, amiből a ratifikációs vita időpont-

jaig semmi nem valósult meg, illetve azokra a francia–magyar titkos tárgyalásokra, amelyek a magyar felet – bizonyos magyar gazdasági érdekeltségek francia kézbe adásának ellenében – revíziós engedményekkel kecsegtették.³⁶ Mindezt Friedrich egyszerűen antant-blöffnek titulálta, akárcsak az antant által álszenten meghirdetett pacifizmust és a népek önrendelkezésének a jogát.

Friedrich István beszéde záró gondolataként azt a közjogi kérdést vetette fel, s feszegette, hogy a Nemzetgyűlés egyáltalán jogosult-e a ratifikáció ügyének megtárgyalására akkor, amikor a törvényhozás csupán a csonka Magyarországot képviseli. Még komolyabb problémának jelezte magának a békeszerződésnek az aláírásáról szóló nemzetgyűlési döntést, hiszen a testület 1920. május–június fordulóján még csak a csonka Magyarországot sem képviselte. Friedrich ebből azt a következtetést vonta le, hogy a békeszerződésnek a kormány nevében történt aláírása „a magyar nemzetre kötelezettséget nem jelenthet.” Friedrich emlékeztetett arra is, hogy a tiszántúli választókerületek ekkor még román megszállás alatt voltak, s a választásokra csak a megszálló csapatok kivonulása után, június–július hónapok öt hétvégéjén került sor. Friedrich tehát arra az álláspontra helyezkedett, hogy „ennek a csonka Magyarországnak ez a Nemzetgyűlése nem lehet hivatott arra, hogy az ideiglenesen megszállt területeken élő testvéreink felett itt határozatot hozzon és döntsön.”³⁷

További közjogi deficitként említette a főrendiház és a királyi hatalom szünetelését, amit olyan közjogi hiányosságnak nevezett meg, amelyek kizárják, hogy a Nemzetgyűlés a ratifikáció kérdésében, „mint sorsdöntő kérdésben” érdemi határozatot hozzon. Ezzel a keresztény nemzeti párt nevében a ratifikációs törvényjavaslatot elutasította.³⁸

2.3.2. *Windisch-Graetz Lajos kritikája*

A törvényjavaslathoz ezt követően hozzászóló Windisch-Graetz Lajos a törvényjavaslat ratifikációjának a várható következményeit emelte ki. Felszólalásában arra figyelmeztette a képviselőket, hogy a békeszerződés ratifikálásával a Nemzetgyűlés egy olyan nemzetközi szerződést emel a magyar törvények közé, amelynek a végrehajtására egyúttal a magyar kormány nemzetközi kötelezettséget is vállal. Friedrich Istvánhoz hasonlóan Windisch-Graetz is megkérdőjelezte a ratifikálás szükségességét, és ő is utalást tett azokra francia–magyar titkos tárgyalásokra – bár ennek kimondásától tartózkodott – amelyek az elmúlt hónapokban a nyilvánosság kizárásával zajlottak. Akik ezekbe a tárgyalásokba betekintéssel bírtak, azok számára a ratifikáció melletti kiállás magyarázható – jelentette ki a szónok – de akik ezekkel az értesülésekkel nem rendelke-

nek, számukra csak a ratifikáció elutasítása vállalható. Vitatta továbbá azt a többször hangoztatott miniszterelnöki kijelentést is, miszerint a ratifikáció egyúttal megnyitja az ország előtti újjáépítést. Telekivel szemben Windisch-Graetz azt hangsúlyozta, hogy éppen ellenkezőleg, a békeszerződés elfogadása nem újjáépítést teremt, hanem legalább fél évszázadra visszaveti a magyar fejlődést.³⁹

A békeszerződés ratifikációjával kapcsolatos politikai polémia mind-az idáig mentes volt a vélt vagy valós felelősök megnevezésének keresésétől. Windisch-Graetz beszédében viszont megjelent a békeszerződésért való felelősség kérdése. Ennek kapcsán kifejtette, hogy „e szomorú tény eredete nem a mai politika eredménye,” s egyúttal a felelősséget a „Károlyi-forradalom” számlájára írta.⁴⁰

Megjegyezte továbbá, hogy az 1918 őszi Andrássy-féle békejavaslat alapján az akkori politikai vezetés elmulasztotta a külön béke megkötését, amely szerinte „a határaink intakt meghagyása mellett lehetővé tette volna a népek önrendelkezési joga alapján a béketárgyalások folytatását.”⁴¹ Windisch-Graetz persze pontosan tudta, hogy felszólalásának ezek a mondatai erős csúsztatáson alapulnak, hiszen az Andrássy-jegyzék átadásakor az antant már nem akart és nem is tárgyalt a Monarchiával. Mint ahogyan azt is tudta, hogy az Andrássy-jegyzék alapján semmilyen különbéke megállapodásnak nem volt realitása. Erről tanúskodik az 1920-ban előbb németül, majd magyarul megjelent emlékiratának következő bejegyzése: „Amerikából megjött Wilson válasza Ausztria-Magyarországnak.”⁴² Wilson nem volt többé hajlandó a monarchiával tárgyalni.”⁴³

Windisch-Graetz ezt követően a magyar politikára és a magyar nemzet fejlődésére álláspontja szerint leginkább romboló hatással bíró közelmúltbeli tényezőket összegezte. Ezek közé sorolta a forradalmakat, a széthúzást és a zárt ajtók mögötti politikát. Külön kiemelte a széthúzást, amelyért a felelősséget a kormányzatra hárította. A széthúzással, a politikai erők egyet nem értésével és az erélytelen kormányzati politikával indokolta, hogy az Apponyi vezette békedelegáció tevékenysége nyomán kialakult kedvezőnek ígérkező nemzetközi légkört nem sikerült kihasználni, és hogy a békeszerződéshez csatolt kísérőlevélben foglaltakból ez idáig semmit sem sikerült elérni és megvalósítani.⁴⁴ Windisch-Graetz ezúttal is erőteljesen csúsztatott, s úgy tett, mintha nem ismerte volna a kísérő levél szövegét, ami nyilvánvalóan nem volt igaz. Windisch-Graetz pontosan tudta, hogy a kísérőlevél világosan fogalmaz, s egyértelműen rögzíti, hogy „A Szövetséges és Társult Hatalmak [...] semmi tekintetben nem módosítják a Békefeltételek területi határozmányait.”⁴⁵ És pontosan tudta azt is, hogy ha „[...] a megállapított határ

esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak [...] [és ha a] helyszínén megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a Szerződésben megállapított határt áthelyezzék,” az majd csak akkor realizálódhat, „ha a Határbizottságok megkezdtek munkájukat.”⁴⁶ Ennek pedig elengedhetetlen feltétele volt a szerződés hatályba lépése. Windisch-Graetz beszédében tehát olyan eredményeket kért számon a kormányon, amelynek realizálására annak ráhatása aligha volt.

Felszólalásának a végén Windisch-Graetz az ország előtt álló elsődleges feladatként az ország újjáépítését és a határok visszaszerzését jelölte meg. Ehhez kérte minden politikai erő összefogását. Kiemelte, hogy lehetnek ugyan személyes nézeteltérések a politikusok között, lehetnek ellentétek a pártok között a politika minden terén, de egy valamilyen nem lehet különbség magyar és magyar között és ez a magyar integritás. Hangsúlyozta, hogy „nem szabad és nem lehet, hogy ebben a kérdésben bármilyen nézeteltérés, bármilyen politikai állásfoglalás megakadályozza az egységes állásfoglalást.”⁴⁷

2.3.3. Az elszakított területek képviselőinek tiltakozása

Az elszakított területek tótságának tiltakozását Dvorcsák Győző jelentette be a Nemzetgyűlésben. A Felvidék tótsága nevében felszólaló képviselő kijelentette, hogy a tótság Magyarország temetésénél nem kíván asszisztálni. Egyúttal utalt a magyar és a tót nép ezerestendős közös történelmére, együttélésére, a magyar szabadságharcokban résztvevő tót hősekre. Kiemelte, hogy valahányszor Magyarország szabadságharcot vívott, a tótság mindig sietett segíteni a magyaroknak e küzdelmekben. Ott voltak a tót kurucok, a tót vörös sapkások a magyarok mellett, a Rákócziak, a Thökölyek, a 48-as harcok idején, s a tótok mindenütt vállvetve küzdöttek a magyarokkal. Dvorcsák mindezt többek közt azzal is magyarázta, hogy „a tót nép szívben, lélekben, érzéseiben, szokásaiban teljesen egy a magyar néppel.”⁴⁸ Beszédének végén a felszólaló kifogásolta, hogy az önrendelkezési jogot az antant hatalmak többszöri kérés ellenére is megtagadták a tót néptől. Nemcsak, hogy nem adták meg az önrendelkezés jogát, de a Felvidék népének még népszavazás útján sem engedték meg, hogy sorsáról nyilatkozhasson. Nem adták meg a lehetőséget sem annak, hogy véleményüket népszavazáson kinyilváníthassák. Dvorcsák a maga és a tót nép nevében egyúttal vitatta a Nemzetgyűlés illetékességét is a békeszerződés kérdésében. Arra hivatkozott, hogy miután a Magyarország integráns területét képező Felvidék lakossága – beleértve az ott élő tótokat – nem küldhetett képviselőket a Nemzetgyűlés-

be, ezért a csonka törvényhozásnak nincs illetékessége a Felvidék sorsáról dönteni.⁴⁹ Ezekre az érvekre hivatkozva Dvorcsák a törvényjavaslatot a tót nép nevében utasította el.⁵⁰

A trianoni békeszerződés által elszakításra ítélt nyugat-magyarországi terület képviselőinek a megbízásából, valamint az ott élő főleg német, horvát és vend lakosság nevében Lingauer Albin tiltakozott a ratifikáció ellen. Indoklásképpen felhozta, hogy az ezekben a kerületekben – egyébként nagy többséggel – megválasztott képviselők azt ígérték választóiknak, hogy minden erejükkel meg fogják akadályozni Nyugat-Magyarország elszakítását és annak Ausztriához csatolását. Leszögezte, hogy a nyugat-magyarországi területeken élő németek, vendek, tótok, horvátok ezután is a magyar állam kereteiben kívánnak élni, s csupán annyit kívánnak, hogy nyelvüket és kultúrájukat megőrizhessék, gyakorolhassák. Ezen jogok biztosítását a szónok természetesnek tekintette.

Ausztriával kapcsolatosan a képviselő kifejtette, hogy Magyarország Ausztria ellen nem viselt háborút. Következésképpen vele békét kötnie nem kell. „Ha [azonban] Ausztria ennek dacára mégis elfogadná az Eris almájaként neki juttatott Nyugat-Magyarországot, számolnia kell azzal a következménnyel, hogy ezzel a ténnyel beállott kirablóink, kifosztóink sorába. Ausztriának számolnia kell azzal, hogy ezzel a ténnyel ellenségeink közé állott be, akiknek megbocsátani nem fogunk mindaddig, amíg a tőlünk elrablott részeit ennek az országnak vissza nem adják.”⁵¹ Lingauer az elszakításra ítélt nyugat-magyarországi lakosság nevében felszólította Ausztriát, hogy „ezt a neki nyújtott kétes értékű ajándékot” ne fogadja el, s arról önként mondjon le. Érezve azonban ennek az önkéntes lemondásnak csekély esélyét, az elszakítandó területek hovatarozása tekintetében a népszavazást követelt.⁵²

A magyarországi ruténség nevében Kutkafalvy Miklós,⁵³ a nemzeti kisebbségek minisztérium rutén főosztályának államtitkára, a magyar rutén párt újjászervezője szólalt fel a ratifikációs vitában, s tiltakozott a rutén nép nevében. Beszédének elején utalt a rutén radák és községek képviselőinek 1918. december 10-i kongresszusára, ahol a magyarországi ruténség által követendő politikáról és irányelvekről született döntés. A budapesti vármegyeházán lezajlott tanácskozáson a csaknem félezer küldött úgy nyilatkozott, hogy a rutének nemzeti törekvéseit a magyar állam keretein belül képzeli el. A Csehszlovákiához való esetleges csatlakozás gondolata nem került napirendre.⁵⁴ Kutkafalvy emlékeztette a Nemzetgyűlést arra, hogy a magyar rutén párt „a békekonferencia, a nagykövetek tanácsa és a szövetséges és a társult hatalmak minden [...] diplomáciai és politikai faktora előtt kérte azt, hogy a magyarországi rutén terület hagyassék meg osztatlanul Magyarország oldalán, annak gaz-

dasági szférájában és politikai impériuma alatt.”⁵⁵ Utalt arra is, hogy a magyar rutén párt arra is kérte a nagyhatalmakat, hogy rendeljenek el népszavazást a rutén területen. A békekonferencia azonban egyik kérést sem teljesítette. Elismerte viszont „a magyarországi rutén népnek, mint autonóm tartomány népének unióját Cseh-Szlovákiával.”⁵⁶ Kutkafalvy itt a békeszerződéshez csatolt kísérőlevél azon szakaszára utalt, s ebből tartalmilag beszédében később is idézett, amely a rutén területek helyzetére vonatkozóan az alábbi megállapításokat tette: „A rutén területre vonatkozó elhatározásukban a Szövetséges és Társult Hatalmak teljes tudatában voltak a felmerült nehézségeknek. Elfogadták a rutén föld és a Cseh-Szlovák állam egyesülését az utóbbi állammal kötött szerződésben.”⁵⁷ Ez az állam különös módon biztosítja a rutének autonómiáját. Megegyeztek [úgy mint a Szövetséges és Társult Hatalmak] a Cseh-Szlovák állammal abban, hogy a szerződés intézkedéseit, amennyiben azok a néprajzi, vallási és nyelvi kisebbségekre vonatkoznak, a Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezik. A Szövetséges és Társult Hatalmak úgy vélik, hogy a köztük és a Cseh-Szlovák állam közt létrejött szerződés a rutén autonomikus tartomány népességének megadja a lehetőséget arra, hogy kívánságait nyilvánosan kifejezhesse. A Hatalmak a legkomolyabb figyelemmel lesznek ennek a népességnek a jövőben nyilvánított kívánságaira. Egyébiránt a Nemzetek Szövetségének Szerződése a Szövetség Tanácsa minden tagjának jogot ad arra, hogy a St. Germain-en-Laye-ben, 1919. szeptember 10-én a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Cseh-Szlovák állam közt kötött szerződést aláíró hatalmainak figyelmét bármely, a rutén területre vonatkozó, figyelmet érdemlő kérdésre felhívja.”⁵⁸

A fentiekre hivatkozva Kutkafalvy érvelése úgy folytatódik, hogy „a szövetséges és társult hatalmak és Csehország között kötött [...] szerződés a magyarországi rutén területnek csak mint autonóm területnek az unióját ismeri el Cseh-Szlovákiával és annak osztatlan bekebelezését a cseh államban nem rendeli el [...]”⁵⁹ Kutkafalvy arra is emlékeztette a Nemzetgyűlést, hogy a cseh kormány eredetileg nem is követelte magának a rutén lakta területeket. Ezért aztán elfogadta azt a megoldást, hogy a terület, mint autonóm tartomány lépjen Csehországgal unióba. Elismerve ezzel azt, hogy „ezen területre a cseh nemzetnek sem történelmi, sem etnográfiai, sem geográfiai, sem pedig semmiféle jogon igénye egyáltalában nincsen.”⁶⁰ További érvként említette Kutkafalvy az első Clemenceau-jegyzékben közölt demarkációs vonalat, amely „Magyarország északi részén a határvonalat csak az Ung felső folyásáig vonja meg.”⁶¹ Kutkafalvy ehhez azt is hozzátette, hogy a Felvidéket megszálló cseh alakulatok 1919. január 3-ig is csak eddig a vonalig hatoltak előre.

A Kárpátalja megszállására pedig csak akkor került sor cseh és román katonai erők által, amikor még az esélyét is meg szeretnék volna akadályozni annak, hogy a magyar és a szovjet Vörös Hadseregek közös offenzívát indítsanak a katonai kapcsolatfelvétel érdekében.⁶²

Felszólalásának végén Kutkafalvy Miklós egyrészt kifejtette, hogy a rutén nép semmiféle hatalom előtt nem nyilvánította ki óhaját arra nézve, hogy Csehországgal unióban szeretne élni. Arra vonatkozóan pedig végképp nem nyilatkozott, hogy Magyarországtól elszakadni kívánna. Éppen ellenkezőleg. A békeszerződés a rutén népet akarata ellenére erőszakkal szakította ki abból az állami keretből, amelyhez ezer éve tartozott. Másrészt pedig Kutkafalvy is Dvorcsák Győző álláspontjára helyezkedett, s kifejtette, hogy miután a jelenlegi csonka Nemzetgyűlésben a rutén nép a maga egészében képvisellel nem rendelkezik, ezért a békeszerződés becikkelyezését a rutén nép, mint „gens fidelissima” magára kötelező érvénnyel el nem ismerheti.⁶³

A ratifikációs vita következő felszólalója, az elcsatolásra ítélt Sopron szabad királyi város képviselője, gróf Klebelsberg Kunó volt. Klebelsberg előjáróban leszögezte, hogy Sopron „nyelvében túlnyomólag” magyar, lelkében és érzelmeiben pedig egészében olyan magyar város, „amely hazafias lelkének egész erejével ragaszkodik az ezeréves magyar hazához.”⁶⁴ Ezt a gondolatsort tovább árnyalta azzal, hogy nemcsak a magyar származású és magyar ajkú polgárok gondolják így, hanem a város német „gazdapolgárai” is. Utóbbiak ugyanis a nemzetgyűlési választásokat megelőzően, mielőtt szavazataikat leadták volna, felkeresték a képviselőjelöltet, s egyenesen neki szegezték a kérdést: „uram, rendületlen híve lesz-e a Magyarországhoz való ragaszkodásnak, mert mi szavazatunkat csak akkor adhatjuk nyugodt lélekkel önre, ha majd a Magyarország mellett való megmaradásra szavaz.”⁶⁵ Klebelsberg pedig sietett meggyőzni őket, hogy aki rá adja szavazatát, az „a magyar haza mellett való megmaradásra szavaz.”⁶⁶ Mindezekből pedig levonta a következtetést, miszerint Sopront csak egy erőszakos annektálással, a város kifejezett és határozott akarata ellenére lehetne Ausztriához csatolni.

Felszólalásában Klebelsberg annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Sopron annak ellenére, hogy a trianoni diktátum Ausztriának ítélte, meg fog maradni Magyarország részének. Mindezt pedig meglepő optimizmussal arra alapozta, hogy meggyőződése szerint az Ausztriát irányító osztrák politikusok államférfiúi belátással bírnak, és látva azt, hogy a saint-germaini és a trianoni szerződések egyaránt az erőszakosság termékei voltak, nem fogják követelni sem Nyugat-Magyarországot, sem Sopront.⁶⁷ További érvként hozta fel Klebelsberg, hogy ha az osztrákok mégis kinyújtanák a kezüket Nyugat-Magyarorszáért és Sopronért, ak-

kor „nem emelhetnének [...] többé joggal tiltakozást a saint-germaini szerződésnek ama pontja ellen, amellyel tőlük a csehországi németiséget akarataik ellenére elszakították, ha Nyugat-Magyarország hű polgárait éppen ilyen szerződés jogcímén akarnák Magyarországtól elvenni.”⁶⁸

Beszédében Klebelsberg sem kerülhette meg azt a kérdést, amit korábban már Lingauer Albin is elemzés tárgyává tett. Nevezetesen azt, hogy a nagy háborúban a magyarság és az osztrák németiség egy oldalon küzdött, azonos hadicélokért, közös katonai vezetés alatt. Ennek ismertetésében pedig morálisan teljes mértékben értelmezhetetlen, hogy Ausztria is részt vegyen abban az osztozkodásban, amely Magyarország területéért zajlik. Mert az még csak magyarázható, hogy a szerbek és a románok, akik a győztesek oldalán fejezték be a háborút – bár a magyar nemzetet nem győzték le – a területi osztozkodás nyertesei lettek. No, de Ausztria milyen jogon lett kedvezményezett Magyarország területéből? – tette fel kérdést a gróf.

Végezetül Klebelsberg a közös osztrák–magyar érdekekre hívta fel a figyelmet, amelyet nézete szerint a világháború sem tudott megváltoztatni. Bízva abban, hogy ezt az érdekközösséget Bécsben is felismerik, ismételten annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a mértékadó osztrák politikai körök nem fogják érvényesíteni megszállási jogukat Nyugat-Magyarországra és Sopronra. Mindebben azonban mégsem lehetett teljességgel bizonyos, hiszen beszéde zárásaként mégis csak foglalkozott ennek a lehetőségével. Klebelsberg erre a helyzetre utalva kifejtette, „ha [az osztrákok] Nyugat-Magyarországhoz hozzányúlnának, ezzel kihívnák maguk ellen a magyar nemzet jogos haragját és engesztelhetetlen gyűlöletét.”⁶⁹

2.3.4. Nyilatkozat a ratifikáció jogszerűtlenségéről

A vitában következőként felszólaló Czettler Jenő a kényszerűségből aláírt, kényszerre alapított szerződés jogi hatályát vitatta, s kifejtette, hogy azt csak a nyers erő tartja össze. De csak addig, amíg mögötte tényleges erő van. Kiemelte, hogy hiába történik meg a ratifikáció, az nem fogja jogszerű állapottá tenni a szomszédok területfoglalását, hiszen hiányzik a becikkelyezésnek egy elengedhetetlenül fontos és lényeges kelléke, az érintettek egybehangzó akaratnyilvánítása. Ez pedig nem történt meg. Az antant által hangoztatott alapelv, a népek önrendelkezésének joga, az érintettek népszavazás útján történt megkérdezése nem valósult meg.

De nemcsak népszavazás nem volt Magyarország területén – hangoztatta Czettler – hanem a nemzetgyűlési választások során is csak a meg nem szállt területek polgárai szavazhattak. A megszállott területek lakossága annak el-

lenére sem küldhetett képviselőket a Nemzetgyűlésbe, hogy a fegyverszüneti egyezmények a magyar közigazgatást a békeszerződés ratifikálásáig érvényben hagyták a megszállt területeken is. Az a tény pedig, hogy még a békeszerződés által Magyarországnak ítélt országrész közül sem minden terület nyilváníthatott véleményt a nemzetgyűlési választásokon 1920 januárjában, végképp felveti azt a legitimációs hiányt, amellyel a Nemzetgyűlésnek szembe kell néznie. Czettler ebből adódóan az ilyen körülmények között megválasztott csonka Nemzetgyűlést nem tartotta feljogosítottnak arra, hogy „Magyarország egész területéről és a megszállott területen élő népmiliókról érvényes határozatot hozzon [...]”⁷⁰

Annak érdekében pedig, hogy ez a tény Magyarország minden lakosa előtt – éljenek akár a Csonka-Magyarországon, akár Nagy-Magyarországon – valamint minden jogtisztelő nemzet polgára előtt egyértelmű legyen, Czettler az alábbi nyilatkozatot olvasta fel: „Minthogy az általános választások alkalmával az entente rendelkezései a de facto megszállott, ellenben de jure Magyarországhoz tartozó területek polgárait megakadályozták azon törvényes joguk gyakorlásában, hogy a magyar törvényhozásba képviselőket küldhessenek, a csupán Csonka-Magyarország részéről megválasztott Nemzetgyűlést ezen esetben nem tartjuk jogosultnak arra, hogy Magyarország egész területéről és azon magyar állampolgárok sorsáról, a kik a Nemzetgyűlésben magukat. nem képviseltethették, érvényes határozatot hozzon. Ezért ünnepélyes óvást emelünk a trianoni békeszerződés becikkelyezésének tárgyalása ellen s a ratifikációra vonatkozó tiltakozásunk jeléül a betérjesztett törvényjavaslat érdemi tárgyalásában részt nem veszünk.”⁷¹

Czettler beszéde után a szélsőbaloldalon ülő képviselők, köztük a nyugat-magyarországiak, felálltak helyükről és kivonultak a teremből. Ugyanakkor kivonultak a demokraták is és többen a jobboldali képviselők közül. A kivonuló mintegy ötven képviselő a kupolacsarnokba ment, ahol elénekelték a Szózatot. Ezt követően Friedrich István azt indítványozta, hogy a kivonulásról vegyenek föl jegyzőkönyvet és azt helyezték el a Nemzetgyűlés levéltárában. Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter határozottan ellenezte a javaslatot, s azzal érvelt, hogy akik az ülésteremben maradtak, „keserves lélekkel tettek eleget kötelességüknek.” Hangsúlyozta, hogy hazafiúi szempontból nem lehet különbséget tenni köztük és a kivonultak között. „Szívünknek minden csepp vérével ragaszkodunk Magyarország integritásához, de nem szabad megengedni, hogy összetartás helyett mindjárt az első pillanatban az átkos széthúzás törjön ránk.” – hangoztatta Bleyer.

Beszédének hatására a képviselők elhagyták a kupolacsarnokot és szóltanul a folyosóra mentek.⁷²

2.3.5. Képviselői fogadalom az elszakított nemzetrészek magyarságáért

Miközben az Országház kupolacsarnokában a fent ismertetett jelene-
tek zajlottak, az ülést vezető elnök, Forgács Miklós⁷³ kisgazda képvise-
lőnk adta meg a szót. Felszólalásában ez az eredetileg földműves paraszt-
ember, előbb az elszakított országrészek magyarsága iránt érzett végte-
len fájdalmának adott kifejezést, majd mintegy eskütételre szólítva a
Nemzetgyűlés tagjait a következőket mondta: [...] hiszem és vallom,
[...] hogy mi mindannyian megígérjük, hogy róluk soha, de soha, egy
percig sem felejtkezünk meg és meg nem nyugszunk addig, amíg őket
hozzánk vissza nem csatoljuk. Az Isten minket úgy segítse!”⁷⁴ A foga-
dalom utolsó mondatát, a Nemzetgyűlés jobboldalán ülő tagjai felállva
ismételték meg.

Miután a törvényjavaslathoz további hozzászóló nem jelentkezett az
ülést vezető Rakovszky István elnök a vitát berekesztette.

JEGYZETEK/NOTES

1. Vizi László Tamás (2016): A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 1. 1920. június–1920. október. Közép-Európai Közlemények, IX. évf. 2016/4. szám. No. 35. 191–209. old., Vizi László Tamás (2018). A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26.–1920. november 12. Közép-Európai Közlemények, XI. évf. 2018/4. No. 43. 227–251. old.
2. Pesti Napló, 1920. nov. 13. LXXI. évf. 268. sz. 1. old.
3. Uo.
4. Windisch-Graetz Lajos (1882–1968) Nagybirtokos, katonatiszt, katonai attasé. IV. Károly király bizalmasa. 1918-ban az Országos Közéletnevelési Hivatal vezetésével megbízott tárca nélküli miniszter. A Monarchia bukása után Svájcban élt, ahonnan 1920-ban tért haza. Mandátumot a sárospataki választókerületben szerzett 1920 októberében. Vidor Gyula szerk. (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Budapest. 163–164. old.
5. Órgróf Pallavicini György (1881–1946) Ősi arisztokrata család leszármazottja, legitimista politikus. 1906 és 1918 között országgyűlési, 1920 és 1926 között nemzetgyűlési, majd 1931 és 1935 között ismételten országgyűlési képviselő. 1920-ban a KNEP programjával került a törvényhozáshoz. Miután nem értett egyet a trianoni békeszerződés ratifikációjával, elhagyta a pártot. Fabro Henrik–Ujlaki József szerk. (1906): Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest. 190–191. old.; Vidor (1921) 135–136. old.
6. Dvorcsák Győző, szlovákul Viktor Dvorčák (1878–1943). Filozófiai tanulmányait a budapesti egyetemen, majd Párizsban, a Sorbonne-on végezte. Külföldi tanulmányutakat tett Franciaországban, Németországban, Lengyelországban,

Oroszországban és Olaszországban, ahol levéltári kutatásokat végzett. Hazatérését követően Sáros vármegyei levéltáros, majd Vác vármegyei főlevéltáros lett. Újságíróként szerkesztette az Eperjesi Lapokat és a Naša Zastavat (Zászlónk), alapítója volt az Eperjesi Újságnak. A magyarországi tótság vezetőjeként aktívan részt vett a turócszentmártoni gyűlésre válaszul Eperjesen 1918. november 12-én létrehozott Kelet-Szlovák Nemzeti Tanács (Východoslovenskej národnej rady) megalapításában, melynek vezetője lett. Dvorcsák vezetésével a magyarbarát tót politikusok 1918 december 11-én, Kassán kikiáltották a csehektől független Kelet-Szlovák Köztársaságot (Východoslovenská republika) melynek kormányfője Dvorcsák Győző lett. A cseh megszállást követően Varsóba menekült, majd Franciaországban, Olaszországban, Svájcban és az Egyesült Államokban fejtett ki aktív diplomáciai tevékenységet annak érdekében, hogy a külföld a tótkérdésről elfogulatlanul legyen tájékoztatva. 1933-ban írt munkája A revízió és Franciaország címmel jelent meg az Erdélyi Férfiak Egyesülete kiadásában, Budapesten. Dvorcsák életére lásd Vidor (1921) 38–39. old.; A témakört részletesen ismerteti: Popély Gyula (2010): Felvidék 1914–1920. MAGYAR NAPLÓ, FÓKUSZ Egyesület, Budapest. 231–242. old.; Iváncsó Ádám: A Kelet-Szlovák Köztársaság. http://elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/a_kelet_szlovak_koztarsasag [2019. október]

7. Lingauer Albin (1877–1962). Újságíró, politikus. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. Újságírói pályáját Jászberényben kezdte, majd Budapesten és Szombathelyen folytatta. Végigharcolta az első világháborút. 1919-ben aktív ellenforradalmi szerepet vállalt, részt vett a szegedi ellenforradalmi mozgalmakban, majd Lehár ezredes mellett a nyugat-magyarországi harcokban. A Nemzetgyűlésbe a kőszegi választókerületből került be keresztény nemzeti egyesülés párti programmal. Vidor (1921) 85–86. old.
8. Milotay István (1883–1963). Jogász, újságíró, politikus. Jogi tanulmányokat Debrecenben majd Kolozsváron folytatott. Újságírói munkásságát a Rákosi Jenő által szerkesztett Budapesti Hírlapnál kezdte, majd 1914-től az Új Nemzedék szerkesztője lett. A lapot 1919-ben betiltották, Milotaynak menekülnie kellett. A tanácsköztársaság bukása után az újra induló Új Nemzedéket szerkesztette 1920 novemberéig. Ezt követően megalapította a Magyarság című politikai napilapot, amelynek felelős szerkesztője lett. Az 1920-as választásokon kormánypárti programmal (KNEP) a debreceni választókerületből került a Nemzetgyűlésbe. Az 1930-as években az amúgy is a politikai paletta jobboldalán helyet foglaló Milotay a szélsőjobb irányába orientálódott. Vidor (1921) 93–94. old.
9. Pröhle Vilmos (1871–1946). Orientalista, egyetemi tanár, politikus. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol 1895-ben bölcsészeti doktorátust szerzett török nyelv és irodalomból. 1899-től 1919-ig előbb Nyíregyházán, majd Kolozsváron tanított. 1919-től a debreceni egyetem tanára volt. 1920-ban a debreceni kerületből került a Nemzetgyűlésbe. Politikusként aktív szerepet vállalt, az Etelközi Szövetségnek, és az Ébredő Magyarok Egyesületének a vezetésében. A turanista eszme elkötelezett hívének és hirdetőjének számított. Vidor (1921) 109–110. old.

10. Weiss Konrád (1879–?). Budapesten jogi doktorátust szerzett, majd a MÁV tisztviselője lett. A háború alatt a MÁV hadügyi referenseként dolgozott. 1919-ben aktív ellenforradalmi szerepet játszott, a MÁV ellenforradalmi mozgalmainak egyik vezetője volt. A MÁV alkalmazottaiból alakult Vasutasok Nemzeti Szövetségének elnökévé választották. Budapesti választókerületből jutott be a Nemzetgyűlésbe kormánypárti (KNEP) programmal. Vidor (1921) 165. old.
11. Dinich Vidor (1887–?). Budapesten ipariskolát végzett, majd Debrecenben a Gazdák Biztosító Szövetkezeténél dolgozott. 1919-ben fegyveres ellenforradalmi tevékenységet folytatott, s aktív résztvevője volt az 1919. június 24-ki ellenforradalmi puccsnak. Friedrich István híkeként Friedrich 1919 augusztusi kormányra kerülésében is aktív szerepet játszott. Vidor (1921) 35–36. old.
12. Tasnádi-Kovács József (1871–?). Debreceni és késmárki tanulmányokat követően jogi diplomát szerzett ügyvédi vizsgát tett és jogtanácsosként dolgozott. Friedrich István híkeként, Bethlen István ellenében, a hajdúböszörményi kerületből jutott a Nemzetgyűlésbe. Vidor (1921) 82. old.
13. Pesti Napló, 1920. nov. 13. LXXI. évf. 268. sz. 1. old.
14. Uo.
15. Huszár Elemér (1883–1953). Budapesten jogi diplomát szerzett, majd hazai és külföldi intézményekben folytatott mezőgazdasági tanulmányokat. Politikai aktivitást 1919-től folytatott, bár már a háború előtt is politizált. Előbb a Nemzeti Munkapártban, majd az Országos Alkotmánypártban. Ő volt az, aki 1919 nyarán megszerezte a g Vörös Hadsereg tiszai felvonulásának terveit, s azokat eljuttatta Lévára, a cseh antantparancsnokságra. A forradalmak után részt vett a Rubinek Gyula által vezetett Országos Földműves Párt szervezésében, amely aztán összeolvadt a Kisgazdapárttal, ahonnan rövid időt követően kilépett. Vidor (1921) 66. old.
16. Czettler Jenő (1879–1953). Jogász, közgazdász, egyetemi tanár. Budapesten és Berlinben jogot hallgatott, majd 1901-ben jogi doktorátust szerzett. A Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott, ahol kialakult az érdeklődése a mezőgazdasági szociálpolitika és a mezőgazdasági szövetkezetek irányába. 1917-től nemzetgazdaságtant és a szociálpolitikát tanított a budapesti tudományegyetemen. 1918-ban megválasztották a Magyar Gazdaszövetség igazgatójává. 1919 után aktívan részt vett az Országos Földműves Párt megalakításában. A közgazdasági egyetem megalakításakor a szociálpolitikai tanszékre nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Az 1920-as választásokon a jákóhalmi kerület egyhangúan választotta meg képviselőjévé. Vidor (1921) 30–32. old.
17. Balla Aladár (1867–1935) Ügyvéd, diplomata, politikus, a szegedi ellenforradalmi Nemzeti Kormány belügyminisztere. 1917-ben függetlenségi programmal került be a parlamentbe. 1918-ban rendkívüli követ Zágrábban. A békéscsabai választókerületből került a törvényhozásba. Vidor (1921) 13–14. old.
18. Reischl Richárd (1876–1944). Középiskolai tanulmányait Keszthelyen végezte, ahol 1896-ban a Gazdasági Tanintézetben szerzett oklevelet, majd

Grazban a Kereskedelmi Akadémián tanult. Részt vett az I. világháborúban, és számos kitüntetést kapott. Az 1919-ben megalakult Keszthelyi Keresztényszocialista Párt egyik alelnöke volt. 1920 januárjában a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja jelöltjeként a keszthelyi kerületben nemzetgyűlési képviselőnek választották. A Festetics-uradalomtól Égenföldön bérelt birtok haszonbérletének lejártá után (1921) elérte, hogy a herceg az uradalmi földeket a földnélküli lakosságnak juttassa. Megtervezte az égenföldi iskola épületét, felügyelte az építkezést. Vidor (1921) 113. old.; Keszthelyi Életrajzi Lexikon. <http://193.225.122.118/eletrajzilexikon/?dir=R#REISCHL%20RICH%C3%81RD> [2019. október]

19. Pesti Hírlap, 1920. nov. 13. XLII. évf. 268. sz. 1. old.; Pesti Napló, 1920. nov. 13. LXXI. évf. 268. sz. 1–2. old.; 8 Órai Ujság, 1920. nov. 13. VI. évf. 268. sz. 2. old.; Az Est, 1920. nov. 13. XI. évf. 268. sz. 6. old.; Népszava, 1920. nov. 13. XLVIII. évf. 268. sz. 3. old.
20. Legeza Pál (1872–?). Középiskolai tanulmányait Ungváron végezte, majd a budapesti egyetemen jogi diplomát szerzett. Ezt követően a fővárosi Közmunkák Tanácsánál dolgozott. 1918 decemberében Ung megye főispánjának nevezték ki, majd 1919 elején miniszteri tanácsosi ranggal a nemzeti kisebbségek minisztériumának rutén főosztályát vezette. A tiszántúli választásokon a nagykarolyi kerületben választották képviselővé kereszténypárti programmal. Vidor (1921) 84. old.
21. A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikk 1920. december 7-én került kihirdetésre.
22. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. VII. kötet. Budapest, 1921. (a továbbiakban NN. VII.) 4. old.
23. Hornyánszky Zoltán, jogász, politikus. A jogi diploma megszerzését követően a váci királyi járásbírósnál bíróként dolgozott. A kommunizmus után részt vett a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának szervezési munkálataiban. E párt jelöltjeként választották képviselővé Vácon. Később Friedrich Istvánnal együtt kilépett a pártból. Vidor (1921) 65. old.
24. NN. VII. 4. old.
25. Uo.; A trianoni békeszerződésnek a Nemzetgyűlésben lezajlott ratifikációs vitájának teljes szövegét lásd NN. VII. 4–18. old.; A vitából részleteket közöl Zeidler Miklós szerk. (2003): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest. 297–311. old.; Gerő András szerk. (1988): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó, Budapest. 288–292. old. A vitát röviden ismerteti Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó, Budapest. 188–190. old., Romsics Ignác (2005): A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest. 191–192. old., Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. KALLIGRAM Kiadó, Pozsony. 51–53. old. Valamint az 1920. november 14-i napilapok. (Erre példa: Az Est, 1920. nov. 14. XI. évf. 269. szám.; Budapesti Hírlap, 1920. nov. 14. XL. évf. 269. szám; Nemzeti Ujság, 1920. nov. 14. II. évfolyam, 269. szám.; Népszava, 1920. nov. 14. XLVIII. évf. 269. sz.; 8 Órai Ujság, 1920. nov. 14. VI. évf. 269. sz.; Pesti Hírlap, 1920. nov. 14. XLII. évf. 269. sz.; Pesti Napló, 1920. nov. 14. LXXI. évf. 269. sz.)

26. NN. VII. 4. old.
27. Uo.
28. Uo.
29. Uo. 5. old.; Pesti Hírlap, 1920. nov. 14. XLII. évf. 269. sz. 1. old.
30. NN. VII. 5. old.
31. Jármay József (1863–1926) birtokos, katona. A tiszántúli választásokon párttonkívként került a Nemzetgyűlésbe. Vidor (1921) 69–70. old.
32. NN. VII. 5. old.
33. Jegyezzük meg, hogy Friedrich István pontosan tájékoztatva lett az antant ratifikációs határidőt előíró jegyzékének tartalmáról. Ezt egyébként be is ismerte beszédében, amikor utalást tett arra, hogy „ezt tegnap elintéztük magunk között”.
34. NN. VII. 5. old.
35. Uo.
36. A francia–magyar titkos tárgyalásokra vonatkozóan lásd Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest. 39–74.; 82–92. old.; Galántai (1990) 117–131., 165–168., 191–193. old.; Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő. 28–39. old.
37. NN. VII. 6. old.
38. Uo.
39. Uo.
40. Uo.
41. NN. VII. 6–7. old. Windisch-Graetz itt az 1918. október 24-én az OMM közös külügyminiszterének kinevezett ifj. Andrássy Gyulának az Egyesült Államok kormányához intézett 1918. október 27-i jegyzékére utalt. Andrássy ebben többek között kifejtette, hogy „Az osztrák–magyar kormányzat [...] készen nyilatkozik arra, hogy más tárgyalások eredményének bevétele nélkül tárgyalásokba bocsátkozzék Ausztria-Magyarország és az ellenséges államok között való békéről, valamint Ausztria-Magyarország összes frontjain nyomban életbe lépő fegyverszünetről, és kéri Wilson elnök urat, hogy az erre vonatkozó előkészületeket rendelje el.” A jegyzékből részleteket közöl Huszadik Század, 1918 szeptember. <http://www.huszadik-szazad.hu/1918-szeptember/nagyito/andrassy-jegyzeke> [2019. október] Az Andrássy-jegyzékre vonatkozóan lásd Gulyás László–Szávai Ferenc (2019): A Monarchia utolsó két hónapja: 1918. szeptember–október. In: Gulyás László (főszerk.) (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 480–482. old.; Vizi László Tamás (2019): a Monarchia utolsó diplomáciai lépése: a padovai fegyverszünet, 1918. november 3. In: Gulyás László (főszerk.) (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 552–555. old.

42. Utalás Robert Lansing amerikai külügyminiszter 1918. október 18-i jegyzékére, amely világossá tette az osztrák–magyar politikai vezetés számára, hogy a Wilson-féle 14 pont a Monarchiával kötendő béke esetében nem képezhet tárgyalási alapot. A jegyzéket közli Szabó Dániel (szerk.) (2009): Az első világháború. Nemzet és Emlékezet. Osiris Kiadó, Budapest. 130. old.
43. Windisch-Graetz Lajos herceg (2018): Küzdelmeim. Athenaeum Kiadó, Budapest. 283. old.
44. NN. VII. 7. old.
45. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VI. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. 156. sz. írat. (a továbbiakban NI. VI.) 330. old.
46. NI. VI. 332. old.
47. NN. VII. 7. old.
48. NN. VII. 7. old.
49. Dvorcsák az 1920 nyarán lebonyolított tiszántúli választásokon a nyíregyházi kerületben, párton kívüli programmal szerzett nagy többséggel mandátumot.
50. NN. VII. 7. old.
51. NN. VII. 8. old.
52. Uo.
53. Kutkafalvy Miklós (1882–?). Középiskolai tanulmányait Ungváron végezte, majd a budapesti tudományegyetemen szerzett jogi diplomát. 1913-ban ügyvédi vizsgát tett. Évekig volt a Katolikus Népszövetség ügyésze és jogtanácsosa. 1918. novembere után Magyarország területi egysége érdekében aktív szervezkedésbe kezdett a ruszinok között. Bereg vármegye kormánybiztos főispánjaként, a beszivárgó ukrán bandák ellen fegyveres alakulatokat szervezett, s sikeresen megtisztította a vármegyét. Az 1918. decemberében megalakított magyar rutén párt elnökének választották. 1919-ben aktív ellenforradalmi tevékenységet folytatott Pest és Tolna vármegyékben. A kommün bukása után 1919. augusztus 15-től 1922. február 10-ig a nemzeti kisebbségek minisztériuma rutén főosztályának. politikai államtitkára volt. Ebben a minőségében szervezte újjá a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja keretében a magyar ruszin pártot. Vidor (1921) 83–84. old.; Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kutkafalvy.html> [2019. október]
54. Uo.; Popély (2010) 245. old.
55. NN. VII. 8. old.
56. Uo.
57. Utalás az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben megkötött, „A Szövetséges és Társult Főhatalmak és Cseh-Szlovákia szerződése a kisebbségek védelméről” című nemzetközi szerződésre. A dokumentumból részleteket közöl Zeidler (2003) 106–110. old.
58. NI. VI. 332–333. old.
59. NN. VII. 8–9. old.

60. NN. VII. 9. old.
61. Uo.
62. Uo.
63. Uo.
64. Uo. 10. old.; Klebelsberg állítását az 1921. december 14-én megtartott soproni népszavazás méltóan igazolta. A szavazásra jogosult 18 994 fő soproni polgárból 17 298-an éltek szavazati jogukkal, s közülük 12 327-en (71,26%) voksoltak Magyarország mellett. Az Ausztriához történő csatlakozás mellett 4620-an szavaztak, ami alig volt több, mint a voksok egynegyede (26,7%) Lásd erre vonatkozóan Hanzmann Károly (2000): Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. Rész. A korszak krónikája. Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, Sopron. 74. old.; Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010) CEPOLITI L'Harmattan Kiadó, Budapest. 31–35. old.
65. NN. VII. 10. old.
66. Uo.
67. Uo.; A nyugat-magyarországi kérdést ismerteti: Botlik József (2012): Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvagy.; Gulyás (2012) 105–119. old.; Tóth Imre (2014): Út az 1921. évi soproni népszavazáshoz. Rubicon, 2014/8. sz. 4–11. old.
68. NN. VII. 10. old.
69. Uo.
70. NN. VII. 10. old.
71. NN. VII. 10–11. old.
72. Az Est, 1920. nov. 14. XI. évf. 269. szám. 3. old.; Budapesti Hírlap, 1920. nov. 14. XL. évf. 269. szám. 2. old.; Nemzeti Ujság, 1920. nov. 14. II. évfolyam, 269. szám. 2–3. old.; Pesti Napló, 1920. nov. 14. LXXI. évf. 269. szám. 1–2. old.
73. Forgács Miklós (1879–?). Egyszerű földmíves családból a maga erejéből küzdötte fel magát a nemzetgyűlési képviselőségig. Volt községi bíró, megyei törvényhatósági bizottsági tag. 1910-ben községi fogyasztási szövetkezetet alapított, melynek működésében tevékeny részt vállalt. A meggyasói kerület kisgazdapárti programmal, nagy többséggel választotta nemzetgyűlési képviselővé, ahol elkötelezett szószólója volt a kisgazda érdekeknek. Vidor (1921) 48. old.
74. NN. VII. 11. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. VII. kötet. Budapest, 1921.
- Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VI. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
- Az Est, 1920. nov. 13. XI. évf. 268. sz.
- Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ádám Magda–Ormos Mária szerk. (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1920–1921. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Botlik József (2012): Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy.
- Budapesti Hírlap, 1920. nov. 14. XL. évfolyam, 269. szám.
- Dvorcsák Győző (1933): A revízió és Franciaország. Az Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek Társaságának kiadványai 22. Sorozatszerkesztő Asztalos Miklós, Zakariás G. Sándor. Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest.
- Fabro Henrik–Ujlaki József szerk. (1906): Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest.
- Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gerő András szerk. (1988): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő.
- Gulyás László–Szávai Ferenc (2019): A Monarchia utolsó két hónapja: 1918 szeptember–október. In: Gulyás László (főszerk.) (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 480–483. old.
- Hanzmann Károly (2000): Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. Rész. A korszak krónikája. Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, Sopron.
- Ivancsó Ádám: A Kelet-Szlovák Köztársaság. http://elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/a_kelet_szlovak_koztarsasag
- Keszthelyi Életrajzi Lexikon. <http://193.225.122.118/eletrajzilexikon/?dir=R#REISCHL%20RICH%C3%81RD>
- Lengyel László, Vidor Gyula szerk. (1922): Nemzetgyűlési Almanach 1922–1927. Budapest.
- Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kutkafalvy.html>
- Nemzeti Ujság, 1920. nov. 14. II. évfolyam, 269. szám.
- Népszava, 1920. nov. 14. XLVIII. évf. 269. sz.
- 8 Órai Ujság, 1920. nov. 14. VI. évf. 269. sz.
- Pesti Hírlap, 1920. nov. 14. XLII. évf. 269. sz.
- Pesti Napló, 1920. nov. 14. LXXI. évf. 269. sz.

- Popély Gyula (2010): *Felvidék 1914–1920. MAGYAR NAPLÓ, FÓKUSZ Egyesület*, Budapest.
- Romsics Ignác (2005): *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szabó Dániel (szerk.) (2009): *Az első világháború. Nemzet és Emlékezet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tóth Imre (2014): *Út az 1921. évi soproni népszavazáshoz*. Rubicon, 2014/8. sz. 4–11. old.
- Vidor Gyula szerk. (1921): *Nemzetgyűlési almanach 1920–1922*. Budapest.
- Vizi László Tamás (2016): A „kegyetlenül szomorú kötelesség” – A trianoni békediktátum becikkelyezése I. (1920. június–1920. október) *Közép-Európai Közlemények*, IX. évf. 2016/4. szám. No. 35. 191–209. old.
- Vizi László Tamás (2018). A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26.–1920. november 12. *Közép-Európai Közlemények*, XI. évf. 2018/4. No. 43. 227–251. old.
- Vizi László Tamás (2019): A Monarchia utolsó diplomáciai lépése: a padovai fegyverszünet, 1918. november 3. In: Gulyás László (főszerk.) (2019): *A trianoni békediktátum története hét kötetben*. I. kötet. *Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918*. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 552–565. old.
- Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. *Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)* CEPOLITI L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Windisch-Graetz Lajos herceg (2018): *Küzdelmeim*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Zeidler Miklós (2009): *A revíziós gondolat*. KALLIGRAM Kiadó, Pozsony.
- Zeidler Miklós szerk. (2003): *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest.